

Сексуальність як різновид етичної субстанції (у розвідках Мішеля Фуко)

Аналізується генеза поняття сексуальності від античності до XIX ст. у філософських розвідках французького філософа Мішеля Фуко. Досліджується поява терміну «сексуальність». З'ясовується, яке місце займає сексуальність у системі моральних норм.

Ключові слова: сексуальність, мораль, стать, соціальний інститут, влада.

Прояви сексуальності у всі епохи приваблювали до себе увагу: давні культури Сходу, Античність, епоха Відродження, Новий час і навіть вікторіанська Англія залишили безліч пам'ятників скульптури, зображувального мистецтва, літератури, які відображали інтерес до цієї сфери людського буття. В християнстві, особливо середньовічному, сексуальність асоціювалась з гріхом, пороком плоті.

До кінця XIX ст. сексуальність була предметом уваги в основному фізіологів та психіатрів. В XX ст. ставлення до сексуальності кардинально змінилось. Особлива роль у формуванні нового уявлення про сексуальність належить З. Фройдю та його послідовникам. Філософія постструктуралізму продовжила ідеї психоаналізу. В межах своєї антилогоцентристської програми постструктуралізм проблематизує тіло, несвідоме, бажання. Таким чином, підвищений інтерес науки до питань тіла та феноменології тілесності в XX ст. та XXI ст. обумовлює важливість дослідження сексуальності у філософських розвідках французького мислителя Мішеля Фуко.

Дослідження концепту сексуальності в творчості М. Фуко представлене у здобутках зарубіжних філософів, зокрема, Б. Адамса, Ж. Бодрієра, Е. Гудденса, Д. Долімора, Р. Дікона, Е. Холлібоу, також російських філософів – Т. Кожарової, В. Маркова, М. Ніколова, А. Поганяйло, П. Попова, М. Рикліна, А. Тьомкіної та ін. Серед здобутків вітчизняних філософів слід особливо виокремити В. Бурлачука, О. Гомілко, Т. Дерев'янку, Н. Загорську, І. Карівця, Д. Руденка, В. Табачковського тощо. Проте, незважаючи на велику кількість публікацій з даної теми, окремого комплексного дослідження щодо сексуальності в теоретичних розвідках М. Фуко немає.

Метою даної статті є показ дослідження поняття сексуальності та місця сексуальності в системі моральних норм згідно з теорією М. Фуко.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у статті вперше детально аналізується генеза поняття сексуальності у філософських розвідках М. Фуко.

Можна було передбачити, що рано чи пізно Мішель Фуко присвятить проблемам сексуальності значну частину своєї праці: « Насамперед мені хотілося зупинитися на цьому концепті, такому повсякденному, такому незастарілому як «сексуальність»: розглядати її начебто трохи звіддала, уникати її набридлого повсякденного сприйняття, проаналізувати теоретичний та практичний контекст, в який вона вписана»[5,с.20].

Фуко відзначає, що « сам термін «сексуальність» з'явився досить пізно, на початку XIX сторіччя. Не можна ані недооцінювати, ані не надавати надмірного значення цьому факту. Він – свідчення чогось іншого, ніж простий словниковий переклад; він, звичайно ж, не може бути ознакою раптової появи того, до чого він відноситься» [5,с.20]. Слід нагадати, що англійське слово «sex» означає просто «стать». Дане слово з'являється в такому значенні в книзі, що опублікована в 1989 році і присвячена вивченню питання про те, чому жінки схильні до різноманітних захворювань, від яких чоловіки позбавлені, – дещо таке, за що і виявляється відповідальною жіноча «сексуальність»[10,с.7– 16]. Фуко ж переконаний, що не слід відносити інстанцію сексу до історії сексуальності, але необхідно довести, як «секс» знаходиться в історичній залежності від сексуальності. Отже, мислитель ні в якому раз не ототожнює поняття «секс» та «сексуальність», але ставить за мету знайти між ними взаємозв'язок. Він вважає, що «сексуальність» – не позначка чи символ, вона об'єкт та ціль»[4,с.219]. Філософ визначає сексуальність як певний історичний досвід і відзначає, що « трактування «сексуальності» як історичного досвіду передбачає, що можна було б мати в своєму розпорядженні інструменти, придатні до аналізу в їх імманентному характері та взаємовідносинах трьох осей, що складають сексуальність: формування знань, які до неї відносяться, владних систем, що породжують правила використання, та форми, в яких індивіди можуть і повинні впізнавати себе як суб'єкти цієї сексуальності»[5,с.21].

Сексуальність – це соціальний конструкт, що діє в межах полів влади, а не просто ряд біологічних впливів, які або знаходять, або не знаходять прямого виявлення. Філософ зауважує, що «не треба вважати, що коли кажуть «так» сексові, то кажуть владі «ні», навпаки, тим самим дотримуються лінії основного механізму сексуальності»[4,с.231]. І все ж ми не можемо прийняти тезу Фуко про те, що існує більш чи менш прямий шлях наскрізного розвитку вікторіанської «зачарованості» сексуальністю до більш недавніх часів.

Існують серйозні контрасти між сексуальністю як відкриттям вікторіанської медичної літератури і ефективно маргіналізованою там і сексуальністю як повсякденним феноменом сьогоденних джерел. Крім того, придушення вікторіанської і наступної епох було в деяких відношеннях надто реальним, як могли б підтвердити цілі покоління жінок[9,с.34].

Англійський філософ Е. Гудденс пише, що « важко, якщо це взагалі можливо, зрозуміти сенс цих проблем, поки ми залишаємось цілком в межах теоретичної позиції, розробленої Фуко, в якій єдиними рушійними силами є влада, дискурс і тіло»[2,с.51].

Фуко стверджує, що сексуальність у вікторіанські часи була таємницею, але таємницею відкритою, такою, що безперервно обго-

ворювалася: « Кажуть, що ще на початку XVII століття побутувала певна відвертість. Кодекси, якими керувалися при розгляді непристойного, брутального, непорядного, були набагато вільніші в порівнянні з XIX століттям»[4,с.63].

Феномен різноманітних медичних дебатів також є досить важливим. Медичні журнали і напівофіційні публікації були доступні лише небагатьом; а до самого кінця XIX ст. більшість населення навіть не мало освіти. Обмеження сексуальності до арени технічної дискусії було способом цензури *де-факто*; ця література не була доступна навіть освіченій частині населення. Такого роду цензура впливала на жінок сильніше, ніж на чоловіків. Багато жінок виходили заміж не маючи ніяких знань про секс, не знаючи, що робити з небажаними для них поривами чоловіків, і змушені були терпіти це. Тому мати зазвичай говорила дочці: « Після твого весілля, дорога, з тобою будуть відбуватися неприємні речі, але не звертай на це уваги, я цього ніколи не робила»[8,с.129].

Сексуальність ввійшла в людське буття як частина прогресуючого відокремлення сексу від гострої необхідності у виробництві. З подальшої розробки репродуктивних технологій це відокремлення стає все більш наповненим. Тепер, коли ця концепція може бути швидше штучно відтворена, ніж штучно загальмована, сексуальність стала повністю якістю індивідів і їх трансакцій (взаємодії) один з одним. Фуко пише, що « починаючи з XIX століття сексуальність знаходиться під пильним ув'язненням. Їй відводять закриті приміщення. Вона належить законному подружжю. І воно повністю обмежує сексуальність важливою функцією розмноження. І більш жодних балачок про сексуальне. Подружня пара стає законодавцем для відтворення»[4,с.63]. Тобто, на думку Фуко, в XIX ст. сексуальність строго вписана в такий соціальний інститут як сім'я. І якщо секс виходить за її межі, то це строго засуджується суспільством.

Далі Фуко підтверджує цю думку: « Усе, що не призначене для розмноження, або ж не визначається ним, вважається тепер таким, що знаходиться поза межами права, а отже, про нього годі й говорити»[4,с.64]. Але далі філософ спростовує це твердження і зазначає, що « було б неточно заявити, що засіб сексуальності приходить на зміну засобу шлюбного зв'язку. З'явилась сексуальність, вона зароджувалась в проявах влади, які спрямовувались з самого початку на подружній зв'язок. З того часу сексуальність не переставала функціонувати по відношенню до систем подружнього зв'язку та спираючись на нього»[4,с.174]. Фуко вважає, що родина стає механізмом обміну між сексуальністю та подружжям: вона трансформує закон та юридичні аспекти в засіб сексуальності; і вона також переносить економіку задоволень та силу відчуттів у сферу шлюбного зв'язку.

Першочерговий задум його «Історії сексуальності» (1976) розгортається на перетині декількох ліній. Насамперед, це критика загальноприйнятого уявлення про те, що секс на християнському Заході довгий час розглядався як щось гріховне, придушувався, не мав права голосу і став « виходити на волю » лише наприкінці XIX ст., в основному завдяки психоаналізу. Фуко ж простежує зародження і трансформацію феномену «визнання», починаючи зі сповіді і розкаяння у християнстві і закінчуючи розвиненими формами визнання, які склались в межах судової, психіатричної, медичної, педагогічної та інших практик: « Як відомо,

християнство – це сповідь. Це означає, що християнство належить до особливого типу релігій, які накладають на своїх прихильників обов'язок істини. Вважається, що християнин в процесі дослідження себе повинен покладатися на світло віри і навпаки – доступ до істини віри немислимий без очищення душі»[6,с.81]. Місце психоаналізу, згідно з Фуко, – в цьому ряді. Тією мірою, якою визнання служить спеціальним пристроєм, що покликаний, крім усього іншого, викликати і підтримувати постійну розмову про секс, тією ж мірою воно підтримує постійну увагу до нього та інтерес.

Пояснюючи мету своєї роботи, філософ пише: « Я не намагаюсь написати археологію сексуальних фантазій. Я намагаюсь створити археологію дискурсу про сексуальність, який являє собою систему зв'язків між тим, що ми робили, що нам дозволяється робити, що нам забороняється або приписується говорити про свою сексуальну поведінку»[7,с.127]. Лінія розгляду визнання як особливої техніки «виробництва дискурсів» про секс і лінія «археології психоаналізу» сходяться, згідно Фуко, в цій точці, точно так само, як самі визнання та психоаналіз перетинаються в точці, де, власне, і складається «диспозитив сексуальності». Поняття «диспозитив», як пояснив сам Фуко, означає стратегії силових відносин, які і підтримують різні типи знань, і підтримуються ними.

Історія диспозитиву сексуальності як лінія інтелектуальної критики спрямована, з точки зору Фуко, не стільки проти психоаналізу і психоаналітиків, скільки проти різноманітних рухів за сексуальне визволення (за визволення жінок, рух гомосексуалістів, рух фрейд-марксистів та багато інших). Французький філософ, Ж. Бодріяр висловлює недовіру, щодо сексуального визволення. Адже, на його думку, відмова від обмежень і заборон призводить до того, що все стає сексуальним, і від цього сексу ніби розчинився й зник. Він зауважує: « Висновком про майбутню смерть сексу впливає із самої гіпотези Фуко. Психоаналіз, який, як нам здається, відкриває золоте століття сексу й бажання, можливо, виводить їх на загальний огляд, перш ніж вони цілком обернуться в ніщо. У відомому відношенні психоаналіз покладає кінець несвідомому й бажанню, так само як марксизм кладе кінець класовій боротьбі, оскільки гіпостазує класи й рие їм могилу у своєму теоретичному проекті»[1,с.42].

Російський дослідник Б.В. Марков вважає, що « гіпотеза придушення виявляється не тільки теоретичною, але й економічною й соціальною. Вона підтверджується як очевидним фактом заборони сексуальності, так і самим функціонуванням влади як заборони. Звідси заперечення Фуко мають комплексний характер. Він висловлює сумніви й в історичній очевидності придушення сексу, і в тому, що сутність влади зводиться до придушення.. Нарешті, він висловлює припущення про те, що сам критичний дискурс і маніфестація сексуальної насолоди сьогодні виступають як нові стратегії влади»[3,с.18].

Історія сексуальності, на думку Фуко, – це сфера найбільш очевидних взаємопереходів між душею і тілом, суттєвих для формування суб'єкта. Для мислителя – це мета зрозуміти підґрунтя етичної проблематики сексуальності, а значить визначити більш широке коло умов, у яких людина здійснює свої дії та творить своє життя при доволі широкому розумінні свободи, можливостей зміни, вибору поведінки, боротьби з собою за допомогою «аскези». Це і є мистецтво існування – сукупність свідомих та

спонтанних практик, за допомогою яких людина здатна будувати власне життя як витвір з певними естетичними та стилістичними критеріями.

Тому вже в ранніх роботах Фуко, що традиційно відносяться до першого етапу творчості, можна побачити зацікавленість філософа проблемами етики в історії європейської культури. В трьох томах «Історії сексуальності» (1976 – 1984) він піднімає питання про те, яким чином індивід визнає себе моральним. Це ж питання міститься вже в передмові до книги «Слова і речі» (1966), що вийшла у світ десятиліттям раніше. Філософ пише, що «загальною межею книги про сексуальність є історія моралі, займаючись історією моралі, ми повинні в цілому розрізняти акти і моральний кодекс» [6, с.143]. Отже, Фуко нерозривно пов'язує історію моралі та історію сексуальності, навіть більше того, мислитель досить сміливо стверджує, що «сексуальність – це третій вид етичної субстанції» [6, с.147].

Фуко долає усталену думку про те, що саме християнство породило традицію пригнічення статі. На думку французького мислителя, перетворення статі й сексуальності в елементи особливого владного дискурсу почалося раніше – християнські ідеологи успадкували ідею строгості відносно статі й жорсткого контролю своїх бажань від античних мислителів. Конституювання в європейській культурі принципу суб'єктивності й походження моральної діяльності Фуко пов'язує з формуванням дискурсу сексуальності і уявлення про «істину статі»: стаття поступово стає областю знання, дискурсом, перетворюючись із біологічної характеристики людини в соціальну – гендер.

Фуко вважає, що ієрархізована європейська цивілізація завжди виявляла прагнення регулювати поведінку людини й створювала різні техніки й процедури, які служили для виховання тіл та умов. Філософ пише, що «до кінця XVIII століття, окрім звичних засобів регулювання та загальноновизнаних примусів, три великих пояснювальних коди керували статевими діями: канонічне право, християнське пасторське повчання та цивільне право. Вони встановлювали, кожен по-своєму, межу законного та незаконного» [4, с.99].

Вивчаючи історичні тексти, що претендують на те, щоб давати правила, думки, поради, як поводитися належним чином; інакше кажучи, тексти «практичні», Фуко робить висновок, що ці техніки були засновані не стільки на заборонах, скільки на приписах та інструкціях, що спонукали індивідів до певних дій, які породжують нові дискурсивні практики. У працях античних мислителів Фуко знаходить описи практик, що допомагають сформувати для себе певні визначені правила поведінки, зробити своє існування витвором мистецтва. Антична мораль закликала до строгості щодо самого себе, зокрема сексуальної строгості, але етика була відокремлена від юридичної або релігійних систем заборон і спрямована на виховання стилю й естетичного сприйняття життя своєї свідомості й тіла. Самі по собі дії не були моральними, лише мета, що формувала поведінку індивіда в цілому, характеризувала етичний вимір його існування. Таким чином, подружжя вірність або цнотливість були цінними не самі по собі, а як засіб досягнення душевного спокою, гармонії. Етичні вимоги, що висувались до статевого життя індивідів, не входили в уніфікований моральний кодекс, вони являли собою свого роду «доповнення» до

загальноприйнятих моральних установок, що призначались переважно для філософів і державних діячів.

В епоху становлення й розквіту християнства в Європі соціальні умови викликали необхідність створення більш універсальних і жорстких методів контролю й поведінки людей. Неоднорідність європейської цивілізації, розшарування суспільства, низький рівень життя більшості населення – усі ці фактори вимагали формування етики примирення й поклоніння перед верховною владою й абсолютними, божевтевними цінностями. Християнство замінило перспективу оцінки етичності існування – тепер кожний вчинок співвідносився не з життям індивіда, не з категоріями панування–підкорення, а із трансцендентним ідеалом моральності, досягнення якого й стало основною метою.

Продовжуючи розвивати техніки контролю, аналізу самого себе, християнство перетворило процес формування суб'єктивності в технологію, а суб'єкта в продукт витонченого релігійного виховання. Поступово відбувалася проблематизація уявлень про стаття, включення феноменів тілесності й задоволення в нормативно–правовий дискурс, що регулює шлюб і сферу міжособистісних стосунків.

Основною метою такої політики стало перетворення статі з біологічної незмінної характеристики в механізм зміни індивіда. За допомогою таких інструментів виховання, як молитва, сповідь, тлумачення текстів і покарання, індивід привчався до постійного запитування самого себе про істину статі, а потім уже й про запитування статі про істину свого існування.

Таким чином, як і прогнозував М. Фуко, на зміну суб'єкту, що зникає, приходять новий «витвір»: трансформуюча «людина без властивостей», з гендером замість статі, без ідеології і моралі. Продемонстровані Фуко в «Історії сексуальності» послідовні трансформації поняття статі в історії вказують на те, що боротьба сучасності за її «визволення» дуже далека від ідеї свободи, і швидше за все говорить про відсутність у суспільстві якихось невимушених понять про етичність і сенс існування.

Дослідження сексу і створення дискурсів про нього призвело в XIX ст. до розвитку різноманітних контекстів типу «знання–сила». Відкриття сексуальності, згідно з Фуко, було частиною певних специфічних процесів формування і консолідації сучасних соціальних інститутів. Сучасні держави і сучасні організації залежать від ретельного контролю за населенням в просторі і часі.

Дане дослідження є важливим для соціологів, психологів, культурологів, філософів.

Список використаних джерел

1. Бодрийяр Жан. Забыть Фуко. – СПб.: Владимир Даль, 2000. – 91с.
2. Гуденс Э. Трансформация интимности. – СПб.: Питер, 2004 – 208 с.
3. Марков Б.В. Реквием сексуальности // Бодрийяр Ж. Забыть Фуко. – С.–Пб.: Владимир Даль, 2000.
4. Фуко М. История сексуальности. – Х.: ОКО, 1997. – Т.1: Жага пізнання. – 235 с.
5. Фуко М. История сексуальности. – Х.: ОКО, 1997. – Т.2: Інструмент насолоди. – 288 с.

6. Фуко М. О генеалогии этики: обзор текущей работы // Логос, 2008. – № 2. – С.135–158.
7. Фуко М. Минималистское Я. // Логос, 2008, – № 2 – С.123–137.
8. Adams B. Ordineri Livas. – London: Vigaro, 1982.
9. Lawrence Stone: «Passionate attachments in the West in historikcal persperk-tive», in William Gayline and Ethel Person: Passionate Attachments, New York: Fre Press, 1988.
10. Stephen Heath. The Seksual Fix. – London: Macmillan, 1982.

Шкиль Л.Л. Сексуальность как разновидность этической субстанции (в разведках Мишеля Фуко)

Анализируется генезис понятия сексуальность от античности до XIX в. в философских разведках французского философа Мишеля Фуко. Исследуется появление термина «сексуальность». Выясняется, какое место занимает сексуальность в системе моральных норм.

Ключевые слова: сексуальность, мораль, пол, социальный институт, власть.

Shkil, l.l. Sex Appeal as variety of ethics substance (in secret services of Mishelya of Foucault)

Genesis of concept is analysed sex appeal from antiquity to the XIX item in philosophical secret services of the French philosopher Mishelya Foucault. Appearance of term sex «appeal» is probed. It turns out, what place is occupied by a sex appeal in the system of moral norms.

Key words: sex appeal, moral, floor, social institute, power.